Existují „přirozená“ práva? [1969]

Všeobecná deklarace lidských práv, která se nyní po několikerém časopiseckém i letákovém vydání dočkala (spolu s dalšími významnými dokumenty) hned dvojího vydání knižního (v Horizontu[1] a v Mladé frontě[2]), vychází z uznání přirozené důstojnosti a přirozených práv všech členů lidské rodiny; navazuje tím zjevně na americké a francouzské formulace 18. století. Myšlenka přirozenosti práva je ovšem starší, neboť sahá až do antiky. I když na počátku nové doby sehrála leckde vynikající roli, je ve svých základech velmi labilní. Její problematičnost vysvitla ostatně už v době Sókratově.

Věcně je myšlenka přirozeného práva zakotvena v diskusích řeckých sofistů o rozdílu mezi tím, co je dáno přírodou (*fysei*), a tím, co je dáno pouhým lidským ustanovením (*thesei, nomó*). Pochopitelně nešlo jen o právo a o zákony; v Platónově *Kratylu* se stejná otázka řeší ve vztahu k řeči. Jde vposledu o otázku po povaze civilizace, společnosti, člověka vůbec. V sofistických diskusích byla s pozoruhodnou pregnancí vyslovena nejrozmanitější stanoviska. Všimněme si zejména teorie, kterou v Platónově *Ústavě* vyslovuje sofista Glaukón nebo v dialogu *Gorgias* sofista Kalliklés. Glaukón vychází z údajně obecného mínění, že spravedlnost je cosi umělého, vytvořeného jako nouzové východisko z rozporné situace, do níž nás uvádí sama příroda. Je cenná tam, čteme, kde není sil k bezpráví; spravedlnosti prý dbají jen ti, kteří nejsou schopni činit bezpráví. Kdokoli se naopak cítí dosti silen k bezpráví, činí je. Podobně mluví také Kalliklés, když vyslovuje přesvědčení, že zákony dávají lidé slabí, zastrašujíce lidi silnější. Naopak sama příroda prý ukazuje, že je spravedlivé, aby lepší měl více než horší a mocnější více než méně mocný. Přírodní spravedlnost se vyznačuje tím, že silnější vládne slabšímu a že má více než on. Vidíme, že je tu přírodní spravedlnost postavena proti umělé, přirozené právo proti právu ustanovenému lidmi a(nebo) pro ně. To je cenné a dodnes platné rozlišení. Dodnes trvá spor mezi dvojím pojetím zákonů, dvojím pojetím práva. Na jedné straně panuje přesvědčení, že právní řád a zákony mají za úkol vyjadřovat existující mocenské vztahy, že tedy jsou a mají být nástrojem moci, jímž vládnoucí skupina nebo třída vykonává a upevňuje svou mocenskou převahu. Na druhé straně vládne pojetí zcela opačné, které bychom mohli nazvat smluvním; jeho smyslem je důraz na to, že zákony a právní řád jsou tu především na ochranu slabých, neboť silní a

[1] Srv. *Všeobecná deklarace lidských práv*, in: J. Kohnová (vyd.), *Člověk a lidská práva. Dokumenty OSN k lidským právům*, Praha 1969, str. 7–15. – Pozn. vyd.

[2] Srv. *Všeobecná deklarace lidských práv*, in: *Dokumenty o lidských právech*, přel. L. Jahoda – J. Šváb, Praha 1969, str. 9–18. – Pozn. vyd.

mocní žádnou právní ochranu nepotřebují. Je zřejmé, že toto druhé pojetí se musí proti poměrům, jaké vládnou v přírodě (tzv. právo silnějšího apod.), dovolávat norem, které nejsou v přírodě zakotveny, zatímco ono první pojetí se naopak přírodních poměrů vždy dovolává. Rozdíl obou pojetí lze stručně vyjádřit také ve vztahu moci a práva tak, že v jednom případě jde moc před právem, v druhém naopak právo před mocí. Je zřejmé, že přírodnímu stavu je bližší ten stav společnosti, v němž moc jde před právem a v níž právo je odvozováno z moci.

Důraz na přirozenost lidských práv byl umožněn pouze díky hlubokému přeznačení pojmu přirozenosti smíšením jeho antických konotací (představa kosmického řádu) s konotacemi židovsko-křesťanskými (dokonalý rajský stav před pádem, jímž bylo pokaženo všechno stvoření, tedy také příroda). Ani jedna z obou uvedených tradic však dnes už nenáleží k obecnému povědomí; obě jsou cizí nejen navzájem, ale především uprostřed dnešní myšlenkové atmosféry i samy o sobě. Důraz měšťanské třídy na přirozenost svobod a základních práv byl motivován především odporem k autoritám, které se dovolávaly práv a řádů údajně božských. Příroda a přirozenost se tak staly odkazem k právům a řádům skutečně božským. Puritánská provenience novodobých demokratických ideálů však upadla brzo v zapomenutí. Tak mohlo dojít k tomu, že přirozenost je znovu chápána jako výbava, které se člověku dostává při rození: „Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovní co do důstojnosti a práv.“ (Všeobecná deklarace, článek 1.) Takové konstatování je však ve flagrantním rozporu se skutečností, že se všichni lidé rodí jako malé, nemohoucí děti, odkázané na péči rodičů a společnosti. K svobodnému životu musejí být teprve připraveni, „osvobozeni“, k svobodě musejí být vyzváni a pozváni, do života ve svobodné společnosti, resp. společnosti svobodných, musejí být nejprve uvedeni. Svobodnými se lidé stávají, nerodí se jimi. Jsou však k svobodnému životu povoláni. Takové povolání není jejich přirozeným vybavením, ale společnost je respektuje (nebo alespoň má respektovat) tím, že jim poselství o svobodném životě odpovědně vyřizuje a vždy znovu připomíná, a ovšem zejména tím, že se snaží jim také prakticky ukázat, jak takový skutečně svobodný život vypadá.

Formulace o tom, že se lidé rodí svobodní a sobě rovní v důstojnosti a právech, má jenom jeden rozumný smysl: je to závazek silných, že budou respektovat důstojnost, práva a svobody slabších, aby tak proti přirozené nerovnosti postavili společnost nepřirozenou a nepřírodní, ale zato lidskou. Motivy myšlenky přirozených svobod a práv dovedeme zajisté pochopit; to nám však nemůže uspořit naléhavou revizi hlubších filosofických předpokladů jejich formulací.